

A szerző munkájának az értékét növelik a mű végén található táblázatok. Ezekben összeállította Beszterce, Kolozsvár, Brassó vezető személyiségeinek a listáját és a reájuk vonatkozó adatokat. A sorból Szeben városa sajnálatos módon hiányzik, Gündischnek ez a lépése magyarázható talán azzal, hogy a régebbi szász irodalom többet foglalkozott a szász fővárossal. Hasznosak azok a geneológiai összeállítások, amelyek némely fontos személyiség családi viszonyait tárják fel. Szólnunk kell még az irodalomjegyzékről is, amely nem magyar ajkú szerzőtől szokatlan gazdagsággal veszi számba a magyarországi szakirodalmat. Talán ennek is köszönheti, hogy a magyarországi városfejlődéssel párhuzamos szálakra rá tudott mutatni.

Gündisch műve ismét azt a tényt bizonyítja, hogy Erdély fejlődése — minden speciális vonása mellett — az egykori magyar

királyság más tájaival azonos úton haladt. Így például, ahogy a 15. század elején Budán és másutt a vállalkozói réteg nyomult előtérbe, ugyanúgy ez az időszak Erdély táján is a hatalomváltás időszaka lett. Műve így fontos kézikönyv a magyar királyság városaival foglalkozó kutatók számára.

Rövidítések:

D1. Országos Levéltár. Budapest. Mohács előtti gyűjtemény.

UB. Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hg. v. Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Gustav Gündisch, 1–5. Hermannstadt, Bukarest 1892–1975.

Draskóczy István

Rácz István: A török világ hagyatéka Magyarországon

Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995, 251 lap

A címlapon egyik oldalon fényes öltözetű, turbános, pipázgató török nagyúr, nem meszse tőle önelégülten mosolygó, jól táplált cívispolgár. Föléjük magasodik, vádolóan előre mutató karral, a lángoló tekintetű bíró. A másik oldalon, velük szemben pedig féltelenre vetkőztetve, ijedten, a szerencsétlen ifjú Dúl Mihály, aki mások bűnéért vezekel. Iványi Grünwald Béla ismert festményét egyúttal előzetes állásfoglalásként is értelmezhetjük a török világ negatív megítélése mellett.

A feladat, amit a szerző vállalt, kétségtelenül bonyolult, úgy is mondhatnánk, kényes. Kötetében másfél száz éves együttélést kíván véleményt nyilvánítani, s — történész számára kötelező módon — szeretné tárgyilagosan, érzelmeiktől mentesen bemutatni és megítélni a korszakot. Eközben azonban minduntalanul korlátokba ütközik. Nemcsak az érzelmeikkel, régi előítéletekkel

kell szembesülnie, hanem a modern történetírásban az utóbbi években–évtizedekben felhalmozódó, a török korra nézve cseppet sem kedvező statisztikai adatokkal is.

Szokatlanul hangzó, mégis meggyőző kijelentéssel indul a könyv. A szerző — a nagy birodalmak utóéletének eltéréseit vizsgálva, de nem tagadva, hogy az oszmán állam következményei negatívumként jelentkeztek — arra a következtetésre jut, hogy a pusztítás is „történelemformáló tényező”, amelyben a fejlődés új utakra indulhatott (9. l.). Azt kell tehát vállalnia, hogy „a török világ hagyatékát ilyen látószögéből számba vegye és értékelje”. Persze már ekkor is figyelmeztet arra, nehogy a korszak minden pusztítását a töröknek tulajdonítsuk.

A kötet felépítésében a kronologikus és a tematikus szempontok ötvöződnek. Időrendi sorrendet követ az első néhány fejezet elhelyezése: a „Magyarország a keresztény-

ség védőbástyája” az oszmán-török fenyegetéssel való találkozásunk történetét valamint az ország külföldi megítélését foglalja össze. Az önálló államiság elvesztése azzal a sajnálatos következménnyel járt, hogy a XVI. századtól Európa nyugati felén a magyarok részvételét a törökellenes háborúban kevésbé érzékelték, sőt — mivel erdélyi fejedelmek kényszerű török szövetsége ennek pont az ellenkezőjét sugallta —, a kontinens vezető hatalmai által az oszmánok kiűzésére tervezett támadó háborúban honfitársaink már kisebb szerepet szántak.

„A magyar és a török világ összebékülésének nehézségei” c. fejezet az iszlám vallásnak és az oszmán államnak az európaítól alapvetően eltérő sajátosságait gyűjti egybe. Jelentős helyet kapnak az összebékítésre irányuló korabeli és későbbi törekvések. (Ugyan ki szokott nálunk arra ügyelni, hogy a kortárs oszmán propaganda is megpróbálta a magyarságot meggyőzni arról, hogy az igazi ellenségeit ne körükben, hanem a császáriak között keresse.) Ezek a kísérletek azonban a hódoltság időszakában eredménytelenek maradtak. Az értékítéletek összetettséget mutatja, hogy kialakításukban az oszmánok kegyetlenkedései vagy eltérő szokásai mellett a két nép munkaerőkölcséinek szembe-tűnő eltérése is szerepet kapott: a törökök „maguk nem akarnak sem dolgozni, sem a földet művelni, mintha kizárólag naplopásra jöttek volna a világra” állította az egyik kortárs (65. lap).

Ezek után az utolsó olyan jellegű fejezet, amely még beleillik a kronologikus rendbe, „A török uralom szerény hozadéka”, valóban igen mérsékelt eredményekről számolhat be: jövevényzavakról (amelyek közül a szerző mintegy harmincról véli úgy, hogy tartósultak nyelvünkben), néhány műemlékről (dzsámik, minaretek, fürdők, sír-emlékek), egy szőlőfajtáról (kadarka) valamint néhány iparág (főleg a bőr- és agyagművesség) új eljárásairól. A Balkán országokban az oszmán korszak a városépítések megújulását hozta. Magyarországon — a városfejlődés korábbi előrehaladott foka mi-

att — erre nem volt szükség, sőt — amint erre a szerző külön felhívja a figyelmet —, a magyar lakosság egyenesen távol maradt a török helyőrségek által megszállt városoktól. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy ez az egyetlen fejezet, amelyet a szerző nem kívánt alfejezetekre osztani.

A további fejezetek az ország újraegyesítésének következményeivel foglalkoznak: a népesség feltöltődésével, a nemzetiségek térhódításával, a településhálózat szerkezetének átalakulásával, a társadalmi átalakulással mint a hódoltság időszak távolabbi következményeivel. Ismert és kevésbé ismert tények és folyamatok kapnak itt új megfogalmazást, újrafogalmazásukat az elmúlt években-évtizedekben öröndetesen megszaporodott helytörténeti kiadványok eredményei teszik indokoltá. Azt valószínűleg soha nem fogjuk tudni statisztikai pontossággal kimutatni, hogy országos szinten milyen pusztítást okozott hazánk népességében az oszmán hódítás, hogy mikor kerültek többségbe a nemzetiségek, hogy mennyire gyorsította fel a kétségtelenül korábban megindult falupusztulás folyamatát a török hódítás. A helytörténeti kutatások, az újabban alaposabban megvizsgált magyar és török összeírások azonban lehetőséget kínálnak egy-egy kisebb vagy nagyobb térség (egyetlen falu vagy egész megye) változásainak számszerű bemutatására. Eredményeik gyakran mutatnak meglepő hasonlóságot. A kötet 89. lapja arra hívja fel a figyelmet, hogy mennyire hasonló eredményre jutott T. Mérey Klára Somogy, valamint Soós Imre Heves megye törökkori népességpusztulásának mértékét illetően. (Mindketten a lakosság felére becsülik azt.)

Ma már megyénként számszerűsíthető az adózó háztartásokra jutó szántó és rét nagysága, a nagyjóságok száma, néhány szántóföldi növény terméseredénye. Sok esetben nyomon követhető a jobbágyvándorlások iránya, az újonnan beköltözők származási helye, pontosíthatók a nemzetiségek be-településére vonatkozó adatok. Imponálóak azok az adatok, amelyek a török alól felszabadult ország régiói gazdálkodásának el-

téréseit (98–102. lap), a település-hálózat átalakulásának következményeit (175–184. lap), vagy a visszafoglalt megyékbe települő nemesek számát és arányát mutatja be (197–209). A szakirodalmi hivatkozások megerősítik, hogy a kötet egyik fő érdeme az újabb irodalom eredményeinek felhasználása.

De nem mehetünk el szó nélkül a török kor „szerény hozadéka” mellett sem. A másfél évszázados együttélés következményei nyilvánvalóan az élet minden területén érvényesültek. Még a ráhatás irányát sem korlátozhatjuk egyoldalúan a török elemek hazai átvételére. A szerző ennek ellenkezőjére — tehát magyar elemek török átvételére — is közöl példát. A kölcsönhatás azonban az esetek jelentős részében rövidéletűnek bizonyult. A hazai nyelvészet nemcsak a törökből a magyar nyelvbe átvett szavak csoportjáról tud, de a török hivatalnokok által használt mintegy száz magyar szóról is. Elterjedésük azonban már a török korban is mind földrajzilag, mind társadalmilag meglehetősen szűk körű maradt, az oszmán uralom befejeződése után pedig ezek a szavak a nyelvhasználatból fokozatosan kiszorultak. Jóval nagyobb volt a törökök által hazánkban emelt épületek száma is annál, mint amit az utókor — akár a korabeli leírások, akár a modern régészeti feltárások nyomán — regisztrálni tud. Többségük azonban nyomtalanul eltűnt, szinte kuriózzummá téve a néhány fennmaradt dzsámít, minaretet, fürdőt. A reneszánsz, majd a barokk európai áramlathoz csatlakozó hazai építészetre érdemleges hatást azonban ezek sem gyakoroltak.

Talán egyedül a török kézművesipar bizonyos ágai tudtak tartós hatást kiváltani hazánkban. A hazainál fejlettebb bőripar például megváltoztatta a csizmakészítés régi módszerét. Sokat tanultak a töröktől szíjgyártó és nyerges-mestereink valamint fazekasaink is. Ez utóbbi területek ugyanakkor nemcsak a technikai ismeretek átvételéről tanúskodnak, hanem a díszítőelemekéről is. Az alakos díszítést mellőző török művészet növényi ornamentikája népművészetünkre máig tartó hatást gyakorolt. Befolyásolta a

népi hímzést is, irányt szabva a figurális ábrázolást ugyancsak elvető hazai protestáns templomdíszítésnek is.

A „szerény hozadék” területei tehát többé-kevésbé ismertek, méreteiről, távolabbi következményeiről azonban jórészt legfeljebb részlet-ismeretekkel rendelkezünk. Általánosításuk a következő történész generációk feladata marad. Mindez azonban aligha befolyásolhatja a hódoltság időszak egészének megítélését. A kötet adatai ugyanis jó időre véget vethetnek a közelmúlt azon politikai indíttatású illúzióinak, amelyek a török jelenlétét hazánk számára a Habsburg fennhatóságnál kisebb veszélynek próbálták feltüntetni. (A magyar történetírásban dülő korábbi vitákat a kötet utolsó fejezete ismerteti.) Egyetemes történeti viszonylatban pedig ez azt jelentheti, hogy az iszlám Dél-Kelet-Európában nem tudta megismételni azt a pozitív szerepet, amelyet mintegy 800 évvel korábban, az Iberiai félsziget meghódításakor játszott. A középkori Európa mind tudományosan, mind gazdaságilag sokat tanult az ottani araboktól, akiknek kiűzése után, a legkésőbb visszafoglalt terület (a Granadai Emírség) még jó ideig Spanyolország gazdaságilag legfejlettebb területei közé tartozott. Időközben azonban a mérleg nyelve Európa felé billent. Magyarországon — de még a hazánknál fejletlenebb balkáni területeken is — a török hódítás máig ható kedvezőtlen következményekkel járt.

Rácz István kötetét — egy-két fejezetétől eltekintve — nem rövidlejárátú, témaközpontú kutatások eredményének, hanem a szerző hosszú egyetemi oktatói pályáján gyűjtött ismeretei és tudós következtetései lecsapódásának tekinthetjük. Sokszor elmondott és sokszor ellenőrzött megállapítások kerültek bele, amelyek szinte kizárják azt, hogy érdemleges kritikai észrevételt tegyünk velük szemben. De talán éppen a megszokás, a rutin vezetett néhány kevésbé kontrollált vagy túlhaladottnak látszó megfogalmazáshoz a kötetben. A szerző úgy véli, hogy „Erdély nem állított a hódítók elé komoly végvárrendszert” (17. lap). Vélemé-

nyünk szerint az Erdélyt határoló erődítmények (Lippa, Solymos, Várad) ereje vetekedhetett a királyi Magyarország várjaiéval, erejük kipróbálására — a fejedelmek török orientációja miatt — azonban csak ritkán került sor. (A csekély védőseregű Várad 1660-i ostroma 47 napig tartott.) A XVI. századi török portyák — a 22. lap megállapításával ellentétben — nem annyira magát Velencét, mint inkább gyarmatait sújtották. A hazai történelmünkben előforduló idegenek nevét pedig újabban — a korábbi szokással szemben — eredeti formájukban írjuk. (Basta György helyett — 216. lap — Giorgio Basta.) Azt már csak nyomdahiabának tekinthetjük, hogy a szöveg Alsóört németül Unterwaldnak,

Jobbágyit Jubingnak nevezi (152. lap, helyesen Unterwart, Jabing).

Rácz István kötete tartalmi mélységei mellett egyúttal közérthető olvasmány is, amely így egyaránt gazdagíthatja mind a szakemberek, mind a történelem iránt érdeklődő olvasók ismereteit. Hiszen belőle a török korról gyakorlatilag mindent megtudhatunk, azt az egy dolgot kivéve, hogy milyen történetet kapcsolt a kötet címlapjára került Dúl (valójában Rácz) Mihályhoz Jókai Mór mesemondó fantáziája.

Barta János

Abádi Nagy Zoltán: Mai amerikai regénykalauz (1970–1990)

Intera Rt., 1995, 595 o.

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Angol–Amerikai Intézetének professzora arra a feladatra vállalkozik hiánypótló munkájában, hogy körképet adjon a kortárs amerikai prózáról, bemutatva annak legfontosabb képviselőit, elemezve munkáikat. Mindezt azzal a céllal teszi, hogy mind a laikus, mind pedig a bennfentes olvasó kezébe hasznos és olvasható munkát adjon. A kötet az 1970-től 1990-ig terjedő időszak amerikai regényirodalmát tekinti át, az egyes szerzőkről pedig 1993-ig (a kézirat lezárásáig) közöl adatokat. A regényírók mellett novellairóként ismert szerzők is helyet kaptak a válogatásban (pl. Donald Barthelme, Ann Beattie, Raymond Carver vagy Grace Paley). A regénykalauz többek között olyan adatokat közöl, melyeket Abádi külföldi kutatásainak az eredményei, illetve amelyeket a szerzőkkel — így például Doctorowval, Vonneguttal vagy Sukenickkel — személyesen készített interjúkból tudott meg. Ez utóbbiak különösen értékes adalékokat nyújtanak az írók pályákepeihez.

Természetéből adódóan az ilyen jellegű — bemutatásra, szintézisre törekvő — vál-

lalkozás kiemelkedő jelentősége mellett olyan buktatókat is magában hordozhat, amelyek, ha a szerző nem fordít elég gondot a kiküszöbölésükre, megkeseríthetik a mégoly figyelemreméltó erőfeszítés gyümölcsét is és csalódást okozhatnak az olvasónak. Jelen esetben azonban nem kell ilyesmitől tartanunk. Abádi, aki a szakma nemzetközileg is elismert, tekintélyes képviselője, számos jelentős publikációval a háta mögött — hogy csak a tavaly megjelent, az amerikai minimalista prózát feldolgozó munkáját említsük —, tökéletesen tisztában van a nehézségekkel, amelyek elsősorban a válogatás szempontjainak a kijelöléséből adódnak: hogy tudniillik a több száz szóba jöhető szerzőből illetve prózai munkából ki, mi és miért kerüljön be, illetve ne kerüljön be az adott kötetbe.

Az ötven amerikai író bemutatása és hetven művet elemző monográfia előszavában olvashatunk a válogatás szempontjairól, amelyek pozitív és negatív jellegűekre oszthatók. A „beválogatás” legfontosabb tényezője Abádi számára az írónak „a hetvenes-nyolcvanas irodalmi folyamat egészében be-